

Gräfsnäs dolda skatter

Erik Samuelsson

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program
15 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2009:17

Gräfsnäs dolda skatter

Erik Samuelsson

Handledare: Krister Svedhage

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2008/09

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2009

By: Erik Samuelsson
Mentor: Krister Svedhage

GRÄFSNÄS HIDDEN TREASURES

ABSTRACT

This paper examines how to use different kinds of source material for building surveys. The study examines how to use legends, construction archaeological surveys and Ground Penetrating Radar (GPR) as source material, and use them against each other to ensure the reliability they have.

As a starting point I used Gräfsnäs castle ruin in Alingsås, Sweden, as an example. Gräfsnäs castle was probably built in the Middle Ages and was rebuilt through the ages until it became a ruin in the late 1800s. The castle ruin is today Alingsås most visited attraction.

The investigation has focused on three areas which are located in the very ruin; rescue tunnels, the cellar vault and the treasure.

There are legends that describe how the castle lord of Gräfsnäs fled an attack of the Danes in 1612 in a rescue tunnel which ended at the beach. At the construction archaeological surveys carried out in 1935-36 they found a sewer in the courtyard that was once served as rescue tunnel and ended in the moat. The GPR survey conducted in March 2008 located the rescue tunnel is probably still intact on the part of its former extent.

Another legend describes that they found the cellar vault when they broke down the remnants of wings in the courtyard. Under a tower barrels of beer were found in the cellar and the legend said to be "very tasty". The construction archaeological surveys found residues of the tower, but no observations were made of some cellar vault. GPR study found several architectural remnants in the courtyard - such as floor levels and a well but no cellar vault was located.

The third described legends about a "tremendous treasure" which is said to be buried in entrance hall. The construction of archaeological excavations dug no more than a ditch in entrance hall so it located no treasure here. GPR investigation argues that in the middle of entrance hall is a large unknown object.

The thesis shows that in many cases there is evidence it is likely that there is something behind the legends which were examined.

By using multiple data sources together we can reach new understanding of Gräfsnäs castle ruin.

Title in original language: Gräfsnäs dolda skatter

Language of text: Swedish

Number of pages: 27 + appendix 1 & 2

Keywords: Ground Penetrating Radar, legends, castle ruin, Gräfsnäs, rescue tunnel, treasure.

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—09/17--SE

Förord

En del platser har en förmåga att attrahera och har någon sorts inneboende spänning som gör att det blir lätt att fångas av platsen. Gräfsnäs slottsruin i Alingsås kommun är ett sådant ställe. Ruinens läge – längst ut på en udde i sjön Anten – med fantastisk utsikt och sjöns dramatiska uttryck nedanför ger en intressant bakgrund till själva ruinen. En ruin i sig triggas fantasin och man kan lätt tänka tanken hur det en gång skulle kunna ha sett ut på platsen. Att man bara ser ofullkomliga byggnadsdelar och inte hela fasader gör att man som betraktare själv kan fylla luckorna med innehåll och liv.

Under våren 2007 var jag projektledare för ett landsbygdsutvecklingsprojekt i Alingsås kommun runt sjön Anten. Det handlade om att med hjälp av kultur höja attraktionskraften på landsbygden. Ett delprojekt var att göra diverse undersökningar i Gräfsnäs slottsruin och park. Samtidigt aktualiserades frågan att anlägga en ny bro över vallgraven in till borggården. Jag föreslog då att man skulle göra en markradarundersökning för att försöka lokalisera byggnadsrester under markytan så att de inte skulle skadas om man skulle köra in med tyngre fordon på borggården.

Jag tyckte att detta var så intressant och att jag ville passa på att se hur man skulle kunna använda markradar inom byggelseundersökningar – kopplat till andra källor.

Intresset var stort inte minst bland lokalbefolkningen men det var även ett större allmänintresse som visade sig genom att en halvsida publicerades i Göteborgs-Posten i hela spridningsområdet kring undersökningen¹.

Att skriva uppsats kan ibland vara en utdragen process med många sidospår och avstickare. Nu, när du läsare håller detta i din hand, så har jag slutligen snävat in ramarna och hittat fram till slutstationen. Trevlig läsning!

Erik Samuelsson
Juni 2009

¹ Göteborgs Posten 2008-04-16

Innehållsförteckning

Inledning.....	9
Syfte	9
Analys och avgränsning	9
Målgrupp.....	9
Forsknings- och tillämpningsläget.....	9
Teoretisk och normativ utgångspunkt.....	9
Problemformulering.....	10
Frågeställningar	10
Metod.....	10
Källkritiska frågor	10
Bakgrund.....	11
Kort om Gräfsnäs slott.....	11
Medeltida fasta huset – ca 1500	11
Vasaanläggningen 1551-1573	12
Barockslottet 1649-1653.....	12
Empireslottet 1814.....	13
Corps de logi 1843	13
Konstruerade ruinen 1911	14
Alingsås största besöksmål – idag.....	14
Undersökning.....	15
Sägner	15
Inledning.....	15
Platsbeskrivning.....	16
Byggnadsarkeologisk undersökning	18
Inledning.....	18
Platsbeskrivning.....	18
Markradarundersökning.....	21
Inledning.....	21
Platsbeskrivning.....	21
Resultat.....	24
Hur kan man använda sig av sägner som källmaterial i byggnadsundersökningar?	24
Hur kan man använda sig av markradar i byggnadsundersökningar?.....	24
Finns det belägg för det sägnerna säger om Gräfsnäs slott?.....	24
Diskussion	25
Sammanfattning.....	26
Käll- och litteraturförteckning.....	27
Bilagor	
Bilaga 1 – plan över borggården.....	
Bilaga 2 – tolkningar av markradarundersökningen	

Inledning

Syfte

Uppsatsens syfte är att:

- Jämföra olika sorters källmaterial och se om de samverkar.
- Bredda kunskapsläget om byggnaden Gräfsnäs slottsruin.
- Kort beskriva Gräfsnäs slotts utveckling över tid.
- Kartlägga tidigare undersökningar.
- Undersöka nya metoder för byggnadsundersökningar.

Analys och avgränsning

Jag har valt ut tre sägner som utgångspunkt för arbetet. Sägner handlar om själva byggnaden och skulle kunna beläggas eller avskrivas genom studier av andra källmaterial. När det gäller val av undersökningsmetoder ligger fokus på den markradarundersökning som gjordes på platsen. När jag gått igenom tidigare byggnadsarkeologisk undersökning har jag koncentrerat mig på de områden som berörs i de sägner och den markradarundersökning som genomfördes för att kunna göra jämförande studier.

Målgrupp

Uppsatsens primära målgrupp är den antikvariska sektorn. Tanken är även att materialet ska kunna användas för att kunna kasta nytt ljus över Gräfsnäs där man ska kunna använda materialet som utgångspunkt för exempelvis utställningar.

Ar betet skall även kunna användas i det utvecklingsarbete som pågår i parken genom att visa på de lämningar som finns och hur man skulle kunna arbeta för att kunna bredda kunskapsläget.

Forsknings- och tillämpningsläget

Inom varje enskilt delområde – sägner, byggnadsarkeologiska undersökningar och markradar – bedrivs forskning och utveckling av olika metoder för att samla och förmedla kunskap.

Denna uppsats intention är inte att arbeta eller kartlägga enskilda metoder utan se hur de kan samverka. Att arbeta med olika källmaterial är inget nytt eller unikt – däremot så är det samspel mellan mitt val av källmaterial och undersökningsmetod något som jag anser är något man skulle kunna arbeta med i högre grad.

Tillämpningsmöjligheten och överförbarheten är stor då liknande undersökningar skulle kunna användas på många ställen där man sammanställer olika källmaterial.

Teoretisk och normativ utgångspunkt

Förståelsen av ruiner är ofta problematik eftersom de uppvisar spår av flera tiders epoker och i regel är påverkade av väder och vind. Att få läsa av en ruin och få mer kunskap kan göras på många olika sätt såsom materialstudier, arkivsök och intervjuer. Min utgångspunkt för undersökningen har varit min utbildning på bebyggelseantikvariskt program med den synen att se byggnaden i ett större sammanhang och inte som en isolerad företeelse. Därigenom har jag närmat mig ruinen från flera olika håll; Sägner, byggnadsarkeologiska studier och modern undersökningsteknik.

Problemformulering

Kring en byggnad som ett slott florerar många sägner och ”sanningar” men källkritiken och metoderna för att belägga påståendena är i många fall obefintliga eller otillräckliga. Uppsatsens syfte i detta är att se hur olika källmaterial kan samverka för att se om man kan hitta belägg för en del av de påståenden som finns. En annan del av undersökningen är att använda sig av modern teknik – markradarundersökning – för bebyggelseundersökning. Inom exempelvis arkeologin är detta en vedertagen metod men inte använd inom bebyggelseundersökning. Ofta är byggnader överlagrade i tid och under många byggnader finns lämningar av tidigare bebyggelse. Undersökningen vill bredda detta till att använda markradarundersökningar även inom bebyggelseundersökningar för att på detta sätt få fram ny kunskap om Gräfsnäs slott.

Frågeställningar

Hur kan man använda sig av sägner som källmaterial i byggnadsundersökningar?

Hur kan man använda sig av markradar i byggnadsundersökningar?

Går det att styrka påståendet i sägnen att det finns en flyktgång från slottet?

Går det att styrka påståendet i sägnen att det finns källarvalv under borggården?

Går det att styrka påståendet i sägnen att det finns en enorm skatt i inkörsvälv?

Frågeställningarna har följt som en röd tråd genom hela undersökningen. De senare frågorna har spelats ut mot de olika källmaterialen för att se om man kan hitta belägg för påståendena.

Metod

Undersökningen är uppdelad i tre olika områden – sägner, byggnadsarkeologisk undersökning och markradarundersökning – som sedan sammanställts och jämförts med varandra. Den första delen är att läsa in ett antal sägner om slottet Gräfsnäs och välja ut några som är relevanta och jämförbara med de andra källorna. Den andra delen är att undersöka de tidigare undersökningarna som är gjorda på slottet och begränsa arbetet till de områden som berörs av sägnerna och markradarundersökningen. Den tredje delen var att genomföra en markradarundersökning på platsen för de områden som är relevanta för denna undersökning. Då markradarundersökningen var fokuserad till borggården och pelarsalen så styrde detta övriga arbetet.

Källkritiska frågor

Källkritiken har varit en av de viktigaste delarna i min undersökning. Hur kan resultaten tolkas? När och varför presenteras just det här materialet? Genom att inte begränsa sig till en källa utan spela ut källorna mot varandra har jag kunnat använda mig av även tveksamma källor om de stått för sig själva. Uppsatsen i sig är en undersökning i källkritik – den visar hur olika källor kan användas och vilken relevans de har.

Bakgrund

Kort om Gräfsnäs slott

För att få en förståelse för Gräfsnäs slott och vilka lämningar man kan finna så följer här en kort presentation av slottet med fokus på de händelser som påverkat byggnaden. Då detta inte är fokus för uppsatsen så är det är sammanfattning som i många fall sammanfattar många års utveckling lite hårt i en enda punkt, men det ger en inblick i hur slottet utvecklats från det medeltida fasta huset med anor från sent 1400-tal eller tidigt 1500-tal till den konstruerade ruin den är i dag.

Varje större skede i byggnadens utveckling är markerad med årtal, en kort förklarande text. Därtill kommer bild med idé hur det kan sett ut utifrån tidigare uppgifter eller bilder – samt en illustration över byggnadens utbredning på platsen.

Uppdelningen i olika epoker bygger på Harald Olssons material från utgrävningarna 1935-36¹.

Medeltida fasta huset – ca 1500

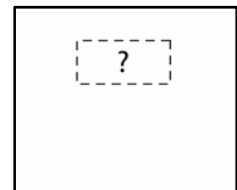
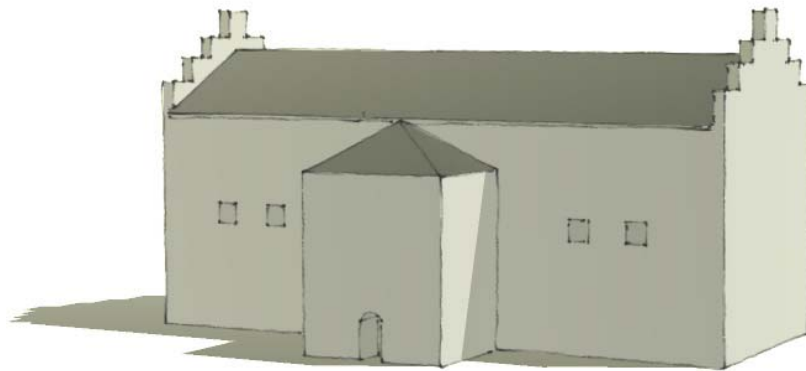

Illustration 1: Det finns uppgifter att det på platsen för Gräfsnäs slott fanns ett tidigare medeltida hus. Illustration: Johannes Hult

Det finns teorier att det på platsen för nuvarande slottsbyggnad har funnits ett medeltida fast hus². Hur detta i så fall sett ut är totalt omöjligt att veta men troligt är att det haft betydligt enklare formspråk och planlösning än nuvarande slottsbyggnad. Ovan illustrerade stenhus utgår från Torpa stenhus som det såg ut i sitt första byggnadsskede kring 1400³.

¹ Olsson (1961) Pärm 5:36 – sid 24

² Olsson (1961) Pärm 5:36 – sid 22-23

³ Stenbock (1929) sid 30

Vasaanläggningen 1551-1573

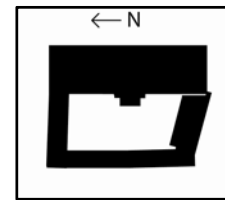
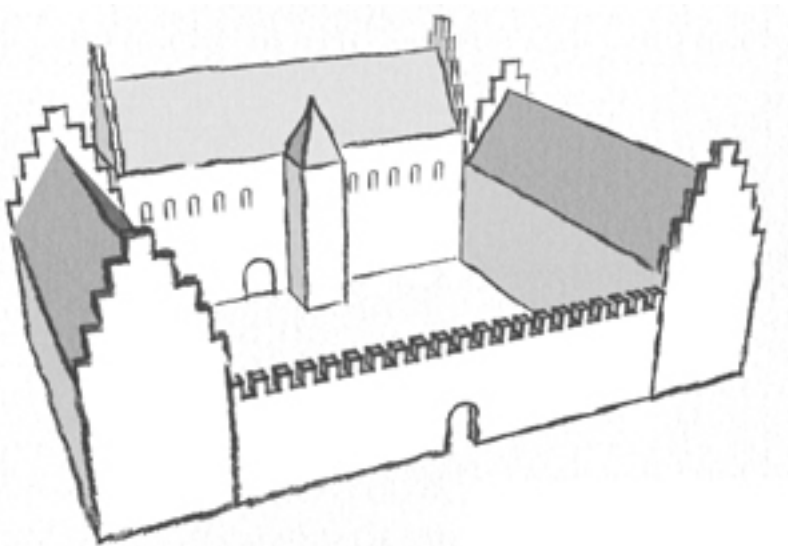

Illustration 2: Undersökningar har visat att borggården varit kringbyggd.
Fri tolkning efter Harald Olsson. Illustration: Johannes Hult

I mitten av 1500-talet byggdes slottet till åt norr. Därefter kringgärdades borggården av flygelbyggnader och borggården blev innesluten. Kort efter byggdes kanontornen⁴.

Barockslottet 1649-1653

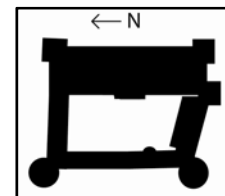

Illustration 3: Dahlbergs troligen starkt överdrivna bild av Gräfsnäs från slutet av 1600-talet. Illustration: Suecia Antiqua

Byggnaden drabbades av en häftig brand 1634 och återuppbyggnaden påbörjades 1649⁵. Bilden i Erik Dahlbergs "Suecia Antiqua" sägs vara ifrån slutet av 1600-talet. Observera att den norra flygelbyggnaden saknas – troligen är den borttagen på bilden för att man ska kunna se den pampiga huvudfasaden på illustrationen.

⁴ Olsson (1961) Pärm 1:2 – sid 7

⁵ Olsson (1961) Pärm 5:36 – sid 23

Empireslottet 1814

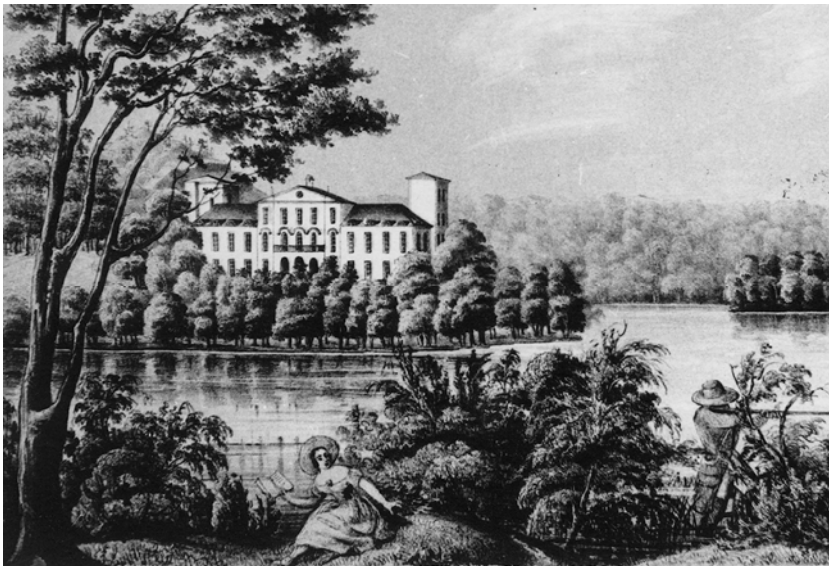
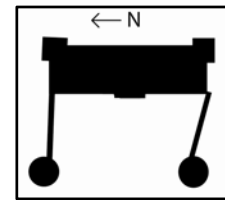

Illustration 4: Romantikens ideal som slog igenom under slutet av 1700-talet syns tydligt i denna bild. Illustration: Thersner.

Efter branden 1734 renoverades slottet i omgångar och resterna av de nedbrunna flygelbyggnaderna revs. Huvudbyggnaden fick sina tre ståtliga rundbågiga inkörsvälv. Slottet sägs ha varit ett av de vackraste i Västergötland vid denna tid⁶.

Corps de logi 1843

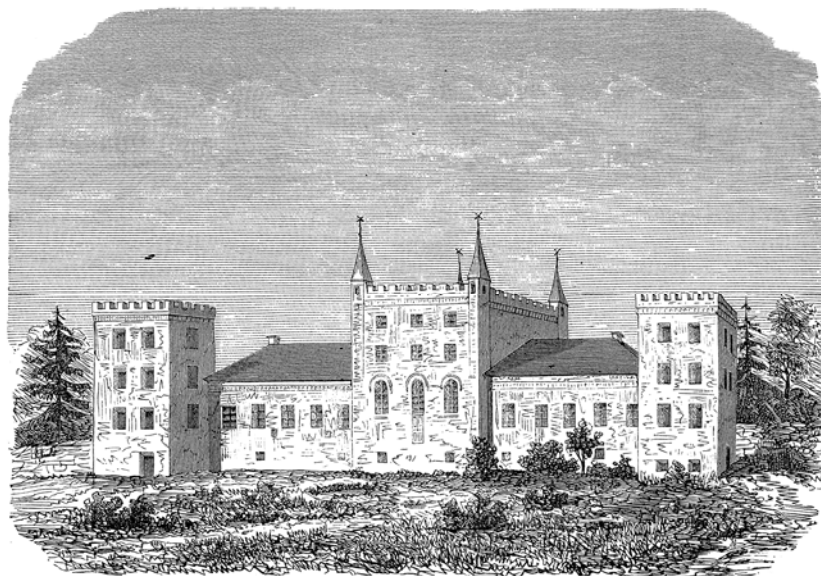
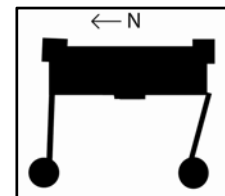

Illustration 5: Slottet så som det såg ut i mitten av 1800-talet. Illustration: Ny illustrerad tidning.

Den sista branden 1834 ödelade delar av slottet men inte mer än att man kort därpå påbörjade reparationsarbeten. Slottet sägs ha reparerats nödtorftigt. Redan under intendent Djurklous besök på platsen 1868 hade emellertid förfallet redan gått långt⁷.

⁶ All (1954) – sid 9

⁷ Olsson (1961) Pärm 1:2 – sid 9

Konstruerade ruinen 1911

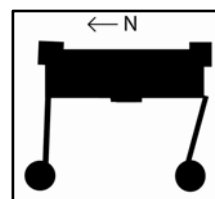

Illustration 6: Foto taget troligtvis på 1920-talet visande den av Västergötland-Göteborgs Järnvägar renoverade ruinen. Foto: Västarvet.

På 1890-talet överges slottet och taket tas av. Slottet blev svårt skadat efter att varit utsatt för väder och vind⁸. Åtgärder vidtogs för att rädda ruinen och se den som ett besöksmål. 1910 köpte Västergötland-Göteborgs Järnvägar slottsparken med tillhörande ruin⁹. Bland annat sprängde man i ruinen för att få fram byggnadsmaterial för att säkra främst huvudfasaden. 1935-37 genomförde utgrävningar och slottet restaurerades¹⁰.

Alingsås största besöksmål - idag

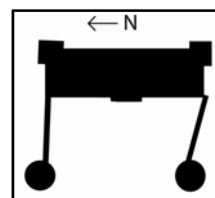

Illustration 7: Den hårt renoverade slottsruinen som den ser ut idag. Foto: Erik Samuelsson.

Gräfsnäs slottsruin och park är idag Alingsås kommuns största besöksmål med cirka 75000 besökare årligen. En målbild har tagits fram som lyder: *Gräfsnäs slottsruin och park – spår av fem sekler*. Målbilden pekar på att det finns lämningar i parken från många epoker som alla är värda att bevara och vårda¹¹.

⁸ Olsson (1961) Pärm 1:2 – sid 9

⁹ Olsson (1961) Pärm 1:3 – sid 13

¹⁰ All (1954) – sid 11

¹¹ Gräfsnäsgruppen (2009)

Undersökning

Sägner

Inledning

Jag har i min uppsats valt att gå in och studera flera av de sägner som finns kring Gräfsnäs slott utifrån det perspektivet att de är ett källmaterial som kan ge förståelse för platsen och hur där en gång sett ut. Platser som Gräfsnäs slott har otaliga sägner kring alltifrån spöken till spådomar och gömda skatter. I flera sägner finns – ibland detaljerad – information om byggnaden och det är det som jag utgått från i studien.

I detta kapitel kommer jag att närmare presentera begreppet sägen samt visa tre sägner som finns kring slottsbyggnaden och som kan jämföras med de andra undersökningarna som gjorts på platsen.

sägen, den kategori inom den muntliga traditionella folkdiktningen som främst har didaktisk-pedagogisk funktion och vars innehåll ofta betraktas som sannolikt och verklighetsförankrat. Den skiljer sig genom detta från den näraliggande folksagan, som framför allt har en underhållande funktion. Sägner handlar för det mesta om verkliga personer ur t.ex. grannskapet, familjen eller historien och om platser som den egna sockenkyrkan, ett berg eller en herrgård i trakten, och deras supranormala inslag motsvarar vanligtvis bygdens kollektiva folketro, medan sagornas till större delen uppfattas som diktat eller överkligt.¹²

Min ingång till sägner som källa är att se det som en mycket osäker och oprecis metod. Däremot så tror jag att sägnen är sprungen ur någon händelse som antingen berättar något om platsen eller den tiden den uppstod. I min uppsats ser jag sägner som en ingång till ett specifikt område att undersöka men utan den exakthet som man normalt kan kräva av ett källmaterial.

Det källor jag valt att utgå från när det gäller min undersökning har varit Claes Adelskölds memoarer – ett livligt och lustigt skrivet verk om hans uppväxt och levnad. En del i verket handlar om olika händelser som utspelade sig i Gräfsnäs på 1830-talet då hans morbror Otto Ulfsparré ägde slottet. Jag upplever att mycket av det som står är självupplevt, men det finns som en röd tråd genom hela verket en klar tendens till att brodera ut och förbättra berättelserna. I den ena sägnen om källarvalven är det en återberättelse och alltså ingen förstahandskälla.

Jag valt att studera en bok om Gräfsnäs av Linnar Linnarsson som skrev boken *Gräfsnäs, ett västgötagod och dess öden*. Linnarsson har skrivit flera böcker som just belyser nedtecknade sägner och historier från svunnen tid. Eftersom han till stor del bygger sin bok på berättelser så måste man se med stor källkritik på denna källa.

¹² <http://www.ne.se/artikel/322443?sign=773452543> – 2009-04-17

Platsbeskrivning

Kring Gräfsnäs slott har genom tiderna florerat ett otal sägner. För att få material som är jämförbart med det andra källmaterialet har jag strikt valt ut tre sägner med olika inriktning som alla berör byggnaden som sedan kan jämföras med andra källor.

Sägen 1 – Flyktgången

En fråga som berör många och flera sagesmän gör gällande är att det i marken under slottet ska finnas många gångar – vissa trånga så man var tvungen att krypa i dem. Gångar under mark kan ha olika användningsområden såsom transportvägar för personer, kloakledning eller takavvattning.

Många av den närliggande bygdens adelsmän med familjer liksom köpmän från Lödöse, hade tagit sin tillflykt till Gräfsnäs, och förlitande på herr Stens försäkringar, att hans borg var ointaglig, hade de fört med sig sina värdefullaste ägodelar, först och främst husgeråd av silver och penningar. Men när avgörandet kom, vågade Sten inte lita på sitt manskap, hård och grym som han alltid varit. I stället för att strida, flydde han och hans maka i största hemlighet. Det berättas att det fanns det en hemlig gång från slottets källarvåning ned till en mindre byggnad, som stod helt nära stranden på den östra sidan av slottet. Endast slottsherren och hans förtrogna kände till denna gång, och nu begagnade sig Sten av den för att undkomma.¹³

Berättelsen handlar om danskarnas plundring och bränning av slottet 1612 och slottsherren ska enligt sägnen flytt platsen innan anfallet. Precis som sägnen berättar så finns det belägg för byggnader på östra sidan av slottet på bilder och kartor – även en husgrund står att finna. Det finns belägg för gångar under mark på andra håll inom slottet. Sägner avslutas med det faktum att danskarna dödar alla som stannat kvar – men inga övriga källor styrker att speciellt många adelsmän från bygden skulle ha dött just 1612. Det finns andra uppgifter om själva stormningen av slottet så den uppgiften tycks stämma.

Sägen 2 – Källarvalv

Att det under flygelbyggnaden som uppfördes i samband med ombyggnationen i början av 1600-talet skulle finnas en källare är inte en orimlig tanke. Flygelbyggnaden finns med i Suecia Antiqua verk (se kapitel om slottets utveckling) och ger oss en viss förståelse om slottets utseende på 1600-talet. Claes Adelsköld besökte enligt sina memoarer sin morbror Otto på Gräfsnäs slott vid flera tillfällen och var delaktig i en del ”antiquariska” undersökningar på platsen. En del av dessa historier finns beskrivna i hans memoarer.

af flyglarna funnos, på den tid hvarom här är fråga, endast qvar en del af grundmuren till tornet i den södra flygeln, uppskjutande några fot öfver marken. Och när denna nedrefs för borggårdens planering upptäcktes enligt morbror svåger Ottos berättelse under ett murat af en källare, och i den ett par liggare, hvilka arbetarne skyndade sig att närmare undersöka, hvarvid det visade sig, att de innehöllo gammalt öl. Det ena fatet, som ej varit riktigt fyllt, var illa skadat af tiden och förstördes av arbetarne, men det andra, som befanns nästan fullt och fullkomligt friskt, räddades lyckligtvis. Innehållet, som antogs härstamma från början av 1600-talet, och således bort vara omkring 300 år gammalt, var en äkta gudadryck, klart guldgult, lifvande och särdeles välsmakande, i synnerhet med en tillsats af en smula socker.¹⁴

¹³ Linnarsson (1958) sid 50

¹⁴ Adelsköld (1899) sid 267

Den berättade historien vittnar om murrester efter den södra flygelbyggnaden på borggården fortfarande på 1830-talet – flygelbyggnaden revs 1734 efter branden. Att det under tornet skulle funnits en källare är inte otroligt – det finns exempelvis källarvalv under det nordöstra tornet som står kvar.

Sägen 3 – Skatten

Enligt berättelser så gömdes stora rikedomar på Gräfsnäs innan det blev anfallet och intaget av danskarna 1612. Köpmän från Lödöse och delar av Västsveriges adel hade då tagit sin tillflykt till slottet. Inga uppgifter finns om någon upphittad skatt utan finns den så ligger den kvar än idag. Även denna sägen är tagen ur Claes Adelskölds memoarer.

En fråga, som mycket sysselsatte dåvarande egaren till Gräfsnäs i synnerhet och hans närmaste jemte gästande i allmänhet, var rörande en oerhörd skatt, som skulle ligga begrafven midt emellan de fyra hufvudpelarne i inkörshvalvet. Denna skatt, som enligt tradition bestod af guld och silfver, ädla stenar och äkta perlor till oskattbart värde, skulle ligga inlagd i en kista beklädd med purpursammet, inuti en annan af bly och derutanpå en af koppar – således väl förvarad. Och ofvanpå kopparkistan skulle ligga en stenhäll – »12 alnar lång, 6 alnar bred och 1 aln tjock» – således fordrande minst jettekrafter för att kunna lyftas.¹⁵

Berättelsen beskriver den skatt som enligt traditionen ska finnas gömd i Gräfsnäs slott. Andra sägner berättar om den västsvenska adelns och köpmännens från Lödöse tillflykt till Gräfsnäs 1612 då slottet stormades och brändes. Denna dramatiska händelse har satt sina spår i berättandet och spekulationer om var man gömde undan sina värdeföremål började cirkulera. Intervjuer ger belägg för att man körde in vagnar i slottets entréhall¹⁶ och huvudvalvet bärs upp av fyra pelare såsom sägnen berättar.

¹⁵ Adelsköld (1898) sid 269-270

¹⁶ Olsson (1961) Pärm 1:2 – sid 9

Byggnadsarkeologisk undersökning

Inledning

En del i uppsatsen är att gå in och kartlägga vilka tidigare undersökningar som är gjorda samt studera dem närmare med fokus på borggården eller dess direkta närhet.

Efter att ha gått igenom det material som finns tryckt samt allt material på Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) hos Riksantikvarieämbetet i Stockholm visar det sig att den enda egentliga vetenskapliga undersökningen av Gräfsnäs slott genomfördes 1935-36. Det var en byggnadsarkeologisk undersökning som genomfördes där man frilade och restaurerade ruinen under ledning av Harald Olsson. Utöver detta har en mindre undersökning gjorts i samband med nedgrävande av elkabel men då detta inte berör det undersökta området tas den inte upp i detta arbete.

Ruinen var i mycket dåligt skick och riskerade att totalt kollapsa om man inte satte in omfattande insatser. Redan 1931 hade insatser gjorts för att rädda det kvarvarande hörntornet genom Västergötlands fornminnesförenings försorg. Arbetet genomfördes under totalt tre år där man först satsade på att frilägga byggnaden från de rasmassor som totalt fyllde byggnaden och rasat utanför. Detta grävdes ut för hand och rasmassorna forslades undan. Steg två var en antikvarisk utgrävning för att försöka fastställa byggnadens historia och försöka få kunskap hur slottet sett ut vid olika tider. Den tredje delen var att säkra ruinen och delvis murades stora partier om med nytt tegel. Slutligen fick ruinen ett tak av betong för att skydda de kvarvarande valven.

Det skrevs en rapport som jag upplever som ofullständig ca 20 år efter utgrävningarna på platsen. Bland annat saknas en fördjupad analys och ingen färdigredigerad rapport finns. Underlaget är omfattande och där finns även ca 40 planscher/ritningar och knappt 600 fotografier.

För att få svar på mina frågor har jag läst in mig på materialet från ATA samt läst Harald Olssons kladdar och manuskript som finns på Landsarkivet i Lund. Då en del av materialet tycks vara personliga noteringar och inte avsett för publicering så var det i många fall osorterat.

Platsbeskrivning

Flyktgång

Vid undersökningen lokaliserades två gångar under borggården (se bilaga 1). Den ena var belägen under södra ringmuren och har troligen mynnat ut i slänten ner mot sjön. Det är troligen en mindre kloakledning och sidorna består av gråsten i kalkbruk medan taket består av ett tunnvalv av tegel.

Den andra ledningen som berörs av denna undersökning är betydligt rymligare och har en ingång under norra kanontornet och mynnar ut i slänten ner mot vallgraven åt nordväst (se illustration 8). Denna är markerad på bilaga 1 som ”underjordisk gång (kloakledn)”. Rapporten gör gällande att denna gång troligen fortsatt upp mot slottet. I rapporten står: ”Ledningen var så pass rymlig, att en man av ordinär storlek lätt kunde passera genom den och sitta rak inne i den.”¹⁷ Eftersom den är så pass rymlig är det troligt att den även har kunnat användas som flyktgång.

¹⁷ Olsson (1961) Pärm 5:36 – sid 6

Illustration 8: Mynningen av kloakledning som har kunnat användas som flyktgång. Foto: Harald Olsson.

Källarvalv

Delar av borggården grävdes ut vid undersökningarna 1935-37. Vid dessa undersökningar kom flera grunder i dagen som gav värdefulla uppgifter om slottets tidigare utbredning. Genom bland annat myntfynd och golvplattor med inristat årtal kan exempelvis flygelbyggnaderna dateras. Ut från huvudbyggnaden sträckte sig två flygelbyggnader i vinkel. Längst i väster var dessa byggnader förbundna med en ringmur eller en smalare byggnad. Vid utgrävningarna blottades delar av golvläggningen i den norra flygelbyggnaden. Den södra flygelbyggnaden var omsorgsfullt rivna och få spår hittades. Enbart delar av området där den södra flygelbyggnaden var belägen har grävts ut. I anslutning till byggnaden hittades rester av ett torn som troligen var ett trapporn. Inga källarvalv lokaliserades under utgrävningarna.

Illustration 9: Trapporn vid södra flygelbyggnaden. Foto: Harald Olsson.

Skatten

Under utgrävningarna så grävdes ett smalt schakt i inkörsvälv för att lokalisera tidigare golvnivå och rester av tidigare murar. Inga uppgifter finns om att man hittat något som går att knyta till en skattgömma på platsen. Under utgrävningarna hittades totalt 25 olika mynt – spridda inom anläggningen. De anses vara värdefulla i dateringen av slottets olika byggnadsfaser¹⁸. Det mest anmärkningsvärda fyndet – som idag förvaras på myntkabinettet i Stockholm är ett guldmynt från Spanska Nederländerna Tournay. Albert och Isabella, Tournay. Double souverain d'or 1613.

Illustration 10: Myntfynd från utgrävningen 1935. Foto: Gabriel Hildebrand, Kungl. Myntkabinettet

¹⁸ Olsson (1961) Pärm 5:36 – sid 10

Markradarundersökning

Inledning

Markradar eller georadar (GPR – ”Ground Penetrating Radar”) utvecklades under andra världskriget¹⁹ och bygger fortfarande på samma princip. Principen är att sända ner korta högfrekventa pulser i marken. När radarvågorna träffar ett gränsskikt mellan olika material skapas en reflektion som studsar tillbaka och registreras. Varje gränsskikt registreras och mätvärdena skapar ett radargram som visar en profil på markytan. Markradar gör inga ingrepp i mätområdet och kan användas på land och på vatten. Under gynnsamma förhållanden kan radarvågor registreras ner till 40 meter men under normala förhållanden får man bra mätvärden ner till ca 10 meters djup i marken.

Ett markradarsystem består av en antenn – som består av en sändare och en mottagare, en kontrollenhet och en enhet för att lagra mätvärden. Under undersökningen i Gräfsnäs användes två olika sorters antenner 250 Mhz resp. 500 MHz. Förenklat kan man säga att en antenn med lägre frekvens går på djupet men ger sämre upplösning och en antenn med hög frekvens visar mer detaljer men radarvågorna dämpas betydligt snabbare.

Markradar används inom flera olika områden, såsom arkeologi, geologi och inom byggnation²⁰.

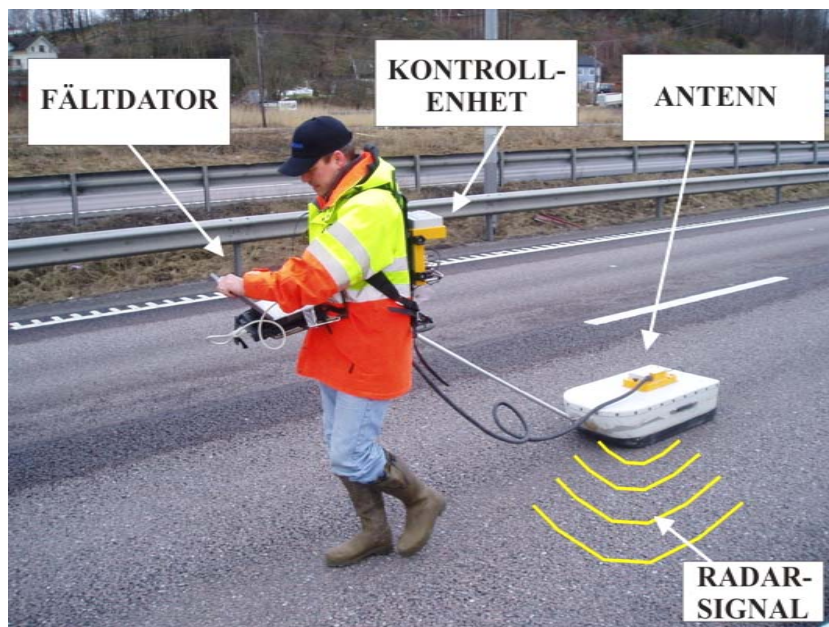

Illustration 10: Antennen som man drar bakom sig är kopplad till en kontrollenhet som styr utrustningen. Fältdatorn registrerar mätvärdena. Illustration: Geosigma.

Platsbeskrivning

I Gräfsnäs pågår arbetet att bygga en ny bro över vallgraven. In förarbetet med att dimensionera en ny bro undersöktes borggården för att lokalisera eventuella lämningar som inte syns ovanför marknivå. Anledningen till detta var farhågor att lämningarna skulle skadas vid ökad trafik på borggården.

Undersökningen genomfördes den 19 mars 2008 av företaget Geosigma och tog cirka 6 timmar. Fokus var på borggården där ett rutnät stegades upp i snön i rutor om 10 meter. Rutorna mättes in med måttband och märktes upp på en ritning över borggården. Undersökningen avslutades med en undersökning inne i slottsruinens pelarsal.

¹⁹ <http://www3.tsl.uu.se/thep/tengblad/fpdd/miljo/geofysik/radar/> - 2008-10-10

²⁰ <http://www.malags.com/getattachment/083d311f-c6a8-4bbe-a1dc-f835259ca414/X3M-system.aspx> - 2008-10-10

Förhållandena ansågs vara bra och undersökningen gav besked om att det finns många intressanta lämningar under markytan. På borggården lokaliserades fler grundmurar och golv strax under markytan. Utöver detta hittades andra objekt som kan tolkas som flyktgång, vattencisterner och brunn. Undersökningen resulterade i en rapport som beskriver vilka lämningar som registrerades²¹.

Tolkningarna av undersökningarna visas i bilaga 2.

Flyktgång

Vid sökning på borggården registrerades i den nordvästra delen utanför kanontornet träffar som visar att där finns konstruktioner under mark som troligen är en underjordisk gång, se illustration 11. Efter analys av insamlade data kan man med stor säkerhet slå fast att gången inte är raserad utan fortfarande intakt – åtminstone i en del av sin utsträckning. Utöver denna gång lokaliserades flera mindre dräneringsledningar som sträcker sig under hela borggården.

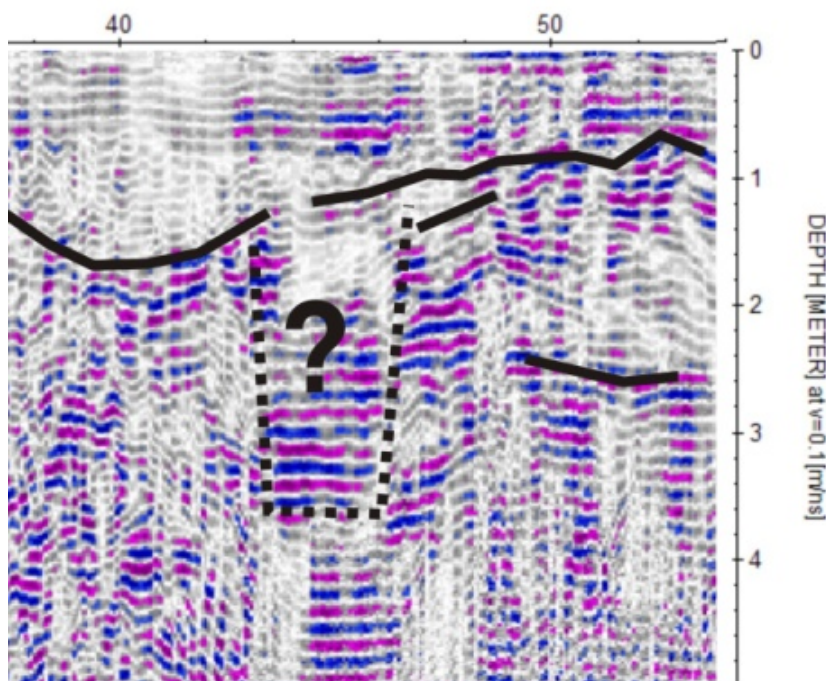

Illustration 11: Radarprofil visande trolig flyktgång.
Illustration: Rikard Marek, Geosigma.

²¹ Geosigma. (2008). Markradarundersökningar Gräfsnäs slottsruin.

Källarvalv

Undersökningen lokaliserade tydliga golvnivåer i de flygelbyggnader som tidigare var belägna i vinkel ut från huvudbyggnaden. I direkt anslutning till dessa fanns mer diffusa lämningar som kan vara brunn och vattencisterner. Undersökningen gav inget som tyder på att det fanns källarvalv under flygelbyggnaderna eller det trapp torn som var hopbyggt med den södra flygelbyggnaden (se illustration 12).

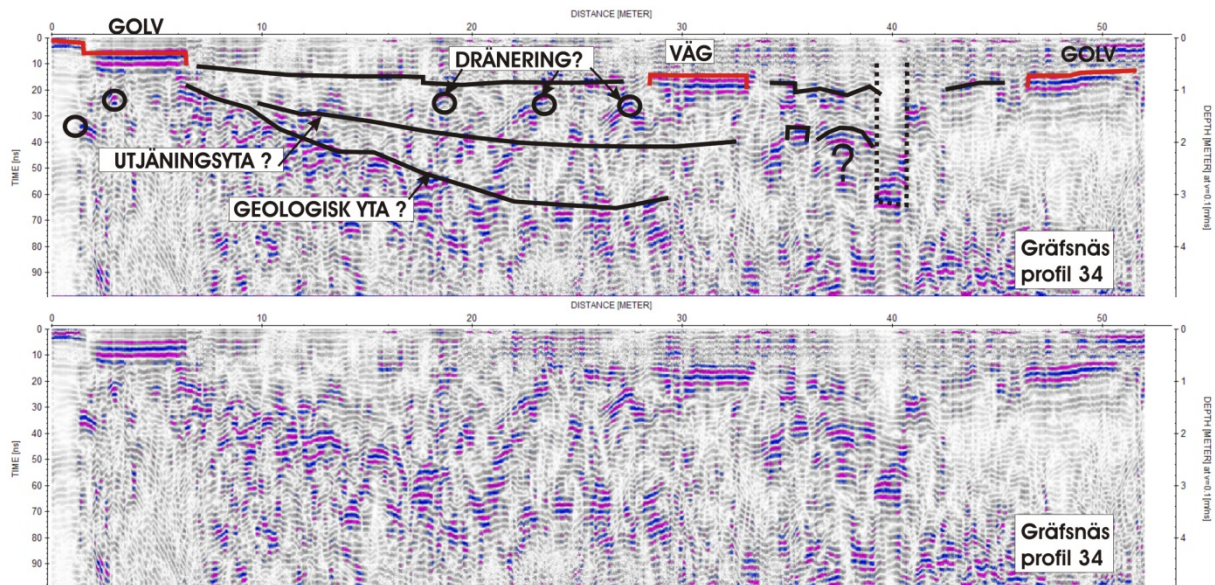

Illustration 12: Profil tvärs över borggården. Den nedre illustrationen visar hur radargrammet ser ut obearbetat och i den övre finns tolkningar av signalerna markerade. Profilen visar bland annat golv för flygelbyggnaderna och en centralt belägen väg. Illustration: Rikard Marek, Geosigma.

Skatten

Undersökningen avslutades med sökningar inne i den s.k. pelarsalen – inne i slottsruinen. Inget tyder på att det funnits rum under befintlig pelarsal. I ett av inkörsvälven – det mittersta – fick utrustningen utslag för ett större föremål mellan de fyra pelarna. Föremålet ligger mitt i valvet på cirka 70 centimeters djup (se illustration 13).

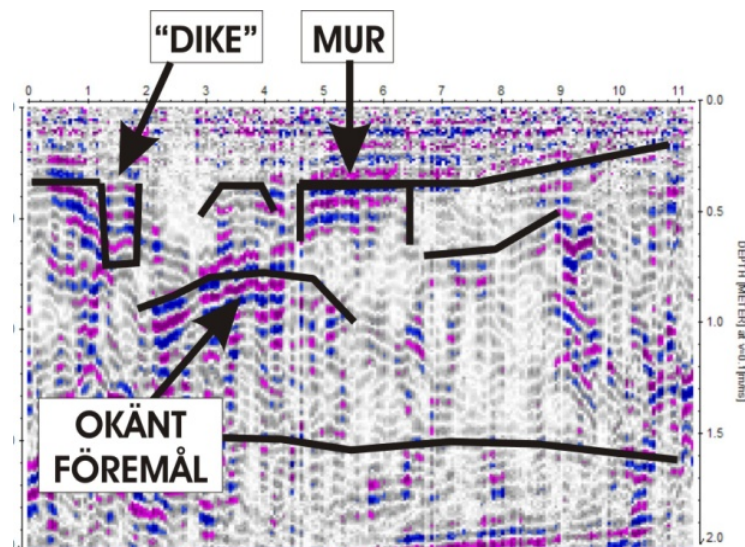

Illustration 13: Markradarprofil för pelarsalen visande "okänt föremål" i inkörsvälvet i pelarsalen. Illustration: Rikard Marek, Geosigma.

Resultat

Hur kan man använda sig av sägner som källmaterial i byggnadsundersökningar?

I undersökningen har jag använt mig av olika sägner som på något sätt belyser händelser som är kopplade till själva byggnaden. Undersökningen visar att man med fördel kan använda sägner som en del i att kasta ljus på byggnaden vid undersökningar. Sägner är dock oprecisa och måste behandlas med stor försiktighet. Man kan mycket väl använda sägner som ingångar till en byggnadsundersökning då de kan innehålla värdefull information. Som källmaterial måste det kompletteras med andra metoder för att kunna användas i byggnadsundersökningar.

Hur kan man använda sig av markradar i byggnadsundersökningar?

Markradar har använts under lång tid inom bland annat arkeologi men kan med fördel även användas vid byggnadsundersökningar. Ofta står befintliga byggnader ovanpå tidigare lager av lämningar av äldre bebyggelse eller anläggningar som normalt inte går att lokalisera förutom vid rivning då lämningar kan komma i dagen. Markradar kan fungera som ett utmärkt hjälpmedel att öka förståelsen och ge ökad kunskap om kontinuiteten hos bebyggelse på platsen. För att få bra mätvärden och göra ett rationellt arbete i fält krävs ofta hjälp att veta vad man söker efter och en ungefärlig lokalisering. För detta krävs andra metoder såsom gamla sägner eller fynd vid grävningar.

Finns det belägg för det sägner säger om Gräfsnäs slott?

Uppsatsen visar att det finns belägg för eller i alla fall att det är troligt att det ligger någonting bakom de sägner som undersökts. I uppsatsens frågeställningar har jag velat ha svar på specifika frågor om byggnaden, vilka sammanfattas i tabellen.

	Flyktgång	Källarvalv	Skatten
Sägen	X	X	X
Byggnadsarkeologi	X	-	-
Markradar	X	-	?

Tabell: Sammanställning av de olika sägner och källmaterial.

Går det att styrka påståendet i sägner att det finns en flyktgång från slottet?

Att det finns gångar under borggården råder inget tvivel om, eftersom det är belagt både vid utgrävningen 1935 och konstaterat vid markradarundersökningen 2008.

Går det att styrka påståendet i sägner att det finns källarvalv under borggården?

Ingenting tyder i dagsläget att det funnits källarvalv under flygelbyggnaderna eller det trapporn som fanns vid den södra flygelbyggnaden. Att det på platsen funnits ett trapporn är konstaterat vid utgrävningarna 1935-36.

Går det att styrka påståendet i sägner att det finns en enorm skatt i inkörsvälet?

Vid utgrävningarna grävdes ett provschakt i inkörsvälet och då hittades inga föremål. Vid markradarundersökningen 2008 konstaterades ett större okänt föremål i inkörsvälet. Undersökningen gav inget tydligt svar vad detta är.

Diskussion

Kring vissa platser finns många sägner och berättelser om händelser i gångna tider. Denna undersökning har fokuserat på flera sägner som är kopplade till Gräfsnäs slott och den har sökt belägg för saker i sägnerna genom att jämföra annat källmaterial.

Undersökningens resultat visar att det går att använda sägner som metod att undersöka byggnader – men inte utan att sätta det i relation till andra källor. Hur kan man då använda sägner och vilken relevans har de för bebyggelseundersökningar?

Jag tror muntliga källor och sägner är viktiga att sätta bebyggelsen i ett sammanhang – de ger liv och platsen får ett ”ansikte”. Då spelar det ingen roll egentligen om det är rena fantasier – utan berättelserna är också en del av platsens historia. Ofta uppstår en sägen kring någon specifik händelse och ett litet uns sanning finns troligen där.

Den byggnadsarkeologiska delen som bestod i arkivstudier gav värdefull kunskap om byggnadens tidigare utbredning och en hel del väsentlig bakgrundsinformation framkom. Men även här måste undersökningen sättas in i sitt sammanhang och vilka kunskaper man hade vid genomförandet. Moderna undersökningsmetoder kan ge svar på frågor som tidigare inte gick att få svar på. Det är också viktigt att ställa sig frågorna; vilket var syftet med undersökningen och vilket fokus hade man. Troligen skulle en systematisk genomgång av material leda fram delvis till andra slutsatser. Detta visar på en av riskerna med skriftligt källmaterial – där man lätt tar för givet att det som är nedskrivet är ”sanning”. Men sanningen ändras över tid genom att vi får fram ny kunskap och nya teorier.

Markradarundersökningen gav på kort tid mycket användbar information. Det är en metod som mycket väl lämpar sig för byggnadsundersökningar. Tolkningen av informationen är mycket komplicerad och kräver stor erfarenhet. I detta fall så var det en stor hjälp att det var ett begränsat område med kända lämningar som gjorde tolkningen lättare. Jag har funderat på vid vilka tillfällen som det skulle vara angeläget att använda sig av den tekniken. Byggnader är ofta byggda på där det tidigare stått äldre bebyggelse och för att skaffa sig en bra bakgrund och även kontrollera annat källmaterial så är markradarundersökningar en fantastisk möjlighet som borde praktiseras oftare.

Överförbarheten av slutsatserna i den här uppsatsen är mycket stor och sättet att närma sig en annan byggnad skulle kunna göras på liknande sätt. Sägner ger ingångar till ämnet, byggnadsarkeologiska studier ger god kunskap om det fysiska objektet medan markradar ger information om det som inte är synbart för ögat.

Under arbetets gång – framförallt med markradar – väcktes ett stort intresse i närområdet och visar på att bebyggelsestudier även fungerar som ett sätt att marknadsföra en plats. Ny kunskap gör att man blir mer mån och intresserad om sin historia.

Genom att använda flera källmaterial tillsammans kan man nå nya kunskaper om Gräfsnäs slottsruin. Förhoppningsvis kommer denna undersökning att inspirera till fortsatta undersökningar av Gräfsnäs slottsruin och park.

Sammanfattning

Denna uppsats undersöker hur man kan använda olika sorters källmaterial för byggnadsundersökningar. Undersökningen tittar närmare hur man kan använda sägner, byggnadsarkeologiska undersökningar samt markradar som källmaterial samt spelar ut dem mot varandra för att se vilken tillförlitlighet de har.

Som utgångspunkt har jag använt Gräfsnäs slottsruin i Västergötland. Gräfsnäs slott har anor från medeltiden och har förändrats genom tiderna till dess att det blev en ruin i slutet av 1800-talet. Slottsruinen är i dag Alingsås kommuns mest besökta besöksmål.

Undersökningen har fokuserat på tre områden som är lokaliserade till själva ruinen; flyktgångar, källarvalv och skatten.

Det finns sägner som beskriver hur slottsherren på Gräfsnäs flydde ett förebådande anfall av danskarna 1612 i en flyktgång som mynnade ut vid stranden. Vid de byggnadsarkeologiska undersökningarna som genomfördes 1935-36 hittades under borggården en gång som kunde tjänat som flyktgång och mynnade ut i vallgraven. Den markradarundersökning som genomfördes i mars 2008 lokaliserade denna flyktgång, som troligen fortfarande är intakt i delar av sin sträckning.

En annan sägen beskriver att man fann källarvalv när man bröt ner rester av flygelbyggnaderna på borggården. Under ett trapptorn fann man tunnor med öl i källaren som sägs vara ”särdeles välsmakande”. De byggnadsarkeologiska undersökningarna visade rester av trapptornet men inga iakttagelser gjordes av några källarvalv. Markradarundersökningen visade flera byggnadslämningar på borggården – såsom golvnivåer och en brunn men inga källarvalv kunde lokaliseras.

Den tredje beskrivna sägnen handlar om en ”oerhörd skatt” som sägs vara nedgrävd i inkörsvälv. De byggnadsarkeologiska utgrävningarna grävde inte mer än ett dike i inkörsvälv och man lokaliserade ingen skatt här. Markradarundersökningen gör gällande att det mitt i inkörsvälv finns ett större föremål. Vad detta är för föremål är oklart.

Uppsatsen visar att det finns belegg eller i alla fall att det är troligt att det ligger någonting bakom de sägner som undersökts.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

- Geosigma. Rapport Markradarundersökningar Gräfsnäs Slottsruin. Göteborg 2008.
Gräfsnäsgruppen. Målbild Gräfsnäs slottsruin och park. Alingsås 2009.
Antikvariskt-Topografiska Arkivet (ATA)
Handlingar om Gräfsnäs slottsruin. Diverse handlingar.
Lunds landsarkiv
Handlingar om Gräfsnäs slottsruin. Diverse handlingar.

Hemsidor

- <http://www.ne.se/artikel/322443?sign=773452543> (2009-04-17)
<http://www3.tsl.uu.se/thep/tengblad/fpdd/miljo/geofysik/radar/> (2008-10-10)
<http://www.malags.com/getattachment/083d311f-c6a8-4bbe-a1dc-f835259ca414/X3M-system.aspx> (2008-10-10)

Tryckta källor och litteratur:

- Adelsköld, C. Lefnadsminnen. Stockholm 1898.
Carmbrant, C. Intressanta fynd i Gräfsnäs slottsruin. I: Göteborgs Posten 2008-04-16
Linnarsson, L. Gräfsnäs – Ett Västgötagod och dess öden. Hässleholm 1955.
Stenbock, R. Torpa – Historik jämte ägarelängd. Stockholm 1929.

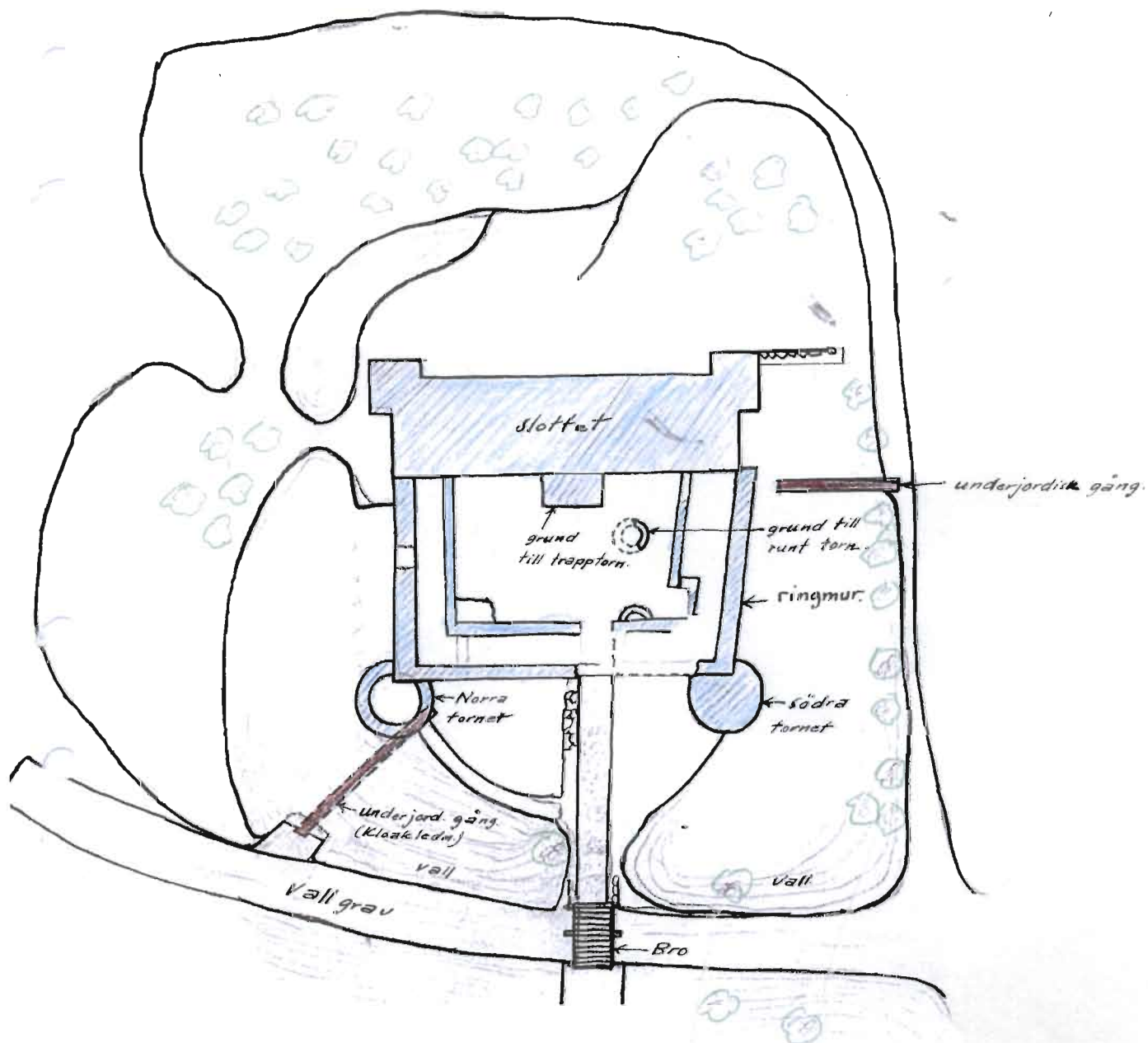
Övrig litteratur

- All, A. Gräfsnäs. Alingsås 1954.
Andersson, K. & Hildebrand A. Byggnadsarkeologisk undersökning. Stockholm 1980.
Thurén, T. Källkritik. Stockholm 2005.
Ödberg, F. Om Gräfsnäs slott och dess minnen. I: Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift. Stockholm 1912.

Illustrationer

Illustration 1: (2009). Illustration: Johannes Hult.....	11
Illustration 2: (2008) Illustration: Johannes Hult.....	12
Illustration 3: (1690-tal) Illustration: Suecia Antiqua	12
Illustration 4: (ca 1820). Illustration: Thora Thersner ur <i>Det nuvarande och forna Sverige</i>	13
Illustration 5: (1869) Illustration: Ny illustrerad tidning.....	13
Illustration 6: (1920-tal) Fotosamling: Västarvet.	14
Illustration 7: (2008) Foto: Erik Samuelsson.....	14
Illustration 8: (1935-36) Foto: Harald Olsson, ATA.....	19
Illustration 9: (1935-36) Foto: Harald Olsson, ATA.....	19
Illustration 10: (2009) Foto: Gabriel Hildebrand, Kungl. Myntkabinetet.....	19
Illustration 11: (2008) Illustration: Geosigma.	21
Illustration 12: (2008) Illustration: Rikard Marek, Geosigma.	22
Illustration 13: (2008) Illustration: Rikard Marek, Geosigma.	23
Illustration 14: (2008) Illustration: Rikard Marek, Geosigma.	23

Skiss av slottsanläggningens plan.

Bilaga 2 – Tolkningar av markradarundersökningen

